

Dr. Alfred Šerko:

„Besi.“¹

Ne da se tajiti, da si ni lahko misliti ugodnejšega časa za seznanjenje slovenskih čitateljev z Dostojevskega velikim romanom „Besi“, kakor so časi, ki jih preživljamo sedaj, ko odmeva skoroda v naših najzapuščenejših vaseh odmev silnega viharja, ki pretresa že poldrugo leto „veliko, sveto Rusijo“, ko se človeku zdi, da je program Pjotra Stepanoviča Verhovskega: „sistematično omajati vse temelje, razkrojiti družbo in načela, omalodušiti narod, izpremeniti vse v splošno kašo in vzeti to razmazano, bolno, skisano, cinično in nejeverno družbo, ki pa jo vendar neskončno žeja kakršnekoli vodilne in rešilne misli, vzeti jo mahoma v svoje roke ter razviti prapor upora“, da je ta program v Rusiji realiziran.

Nedvomno bo ta okolnost še bolj utrdila razširjeno mnenje, da je F. M. Dostojevskij v svojem slovitem romanu v resnici podal analizo prvotne zasnove nasilnega družabnega preobrata ruske države, da je bil takorekoč preroško zaslutil bodočo usodo svoje domovine in povzdignil svoj svarilni glas. Gotovo bo ta okolnost še bolj utrdila mnenje, da je Dostojevskij slikal v svojih romanih: Idijotu, Razkolnikovu, Bratih Karamazovih in Besih ljudi specifično ruskega tipa in nam odkril specifično mentaliteto „velike ruske duše“.

Ne pride mi na misel zanikavati kratkomalo obstoj sleherne specifičnosti ruske „mentalitete“ in rad pripoznam, da ima tudi ruski narod svoje duševne posebnosti, ki ga razlikujejo od vseh drugih narodov sveta, vendar se mi pa zdi potrebno izpregovoriti o tej stvari nekaj misli, ne kot socijolog in etnolog, še manj kot literat, marveč kot psihijater.

Imenovali so Dostojevskega velikega psihologa, globokega poznavatelja najintimnejših skrivnosti človeške duše in človeškega mišljenja, in najznačilnejšega reprezentanta „silnega“ ruskega naroda. V resnici je pa Dostojevskij psihopatolog, pesnik blodnih, bolnih duš, in vse, kar je ustvaril, nosi ta pečat, to signaturo.

¹ Dostojevskij, F. M. Besi. Roman v treh delih. Preložil Vladimir Levstik. V Ljubljani, 1919. Založila „Tiskovna zadruga“. 2 zvezka. 758 str. 30 K. (Prevodna knjižnica, 1).

In ne samo to. Dostojevskij ni le najženijalnejši intuitivni psihiopatolog vseh narodov in časov, nedosežen anatom abnormnih duš in src, on je bil sam psihiopatologična osebnost, abnormna individualnost. In tudi ta pečat, to signaturo nosijo njegova dela. Dostojevskij je zajemal iz lastne bolne duše in ustvarjal bolne tipe in skoroda edino in samó le take, kakor da bi mu bil svet normalnih, zdravih psihičnih potenc neznan. Zato je on od vseh velikih ruskih mož najbolj internacionalno vsečloveški in najmanj ruski, in tipi, ki jih je realiziral v svojih delih, so le v toliko ruski, v kolikor nosijo ruska imena in se gibljejo v ruski družbi. Razkolnikov n. pr. bi bil ravno tako lahko Francoz, kakor Nemec ali Anglež; prestaviti bi ga bilo treba le v francoski, nemški ali pa v angleški milje. Vse specifično rusko bi seveda odpadlo, ostalo bi pa bistvo Razkolnikovega tipa, ki je internacionalen kakor je internacionalna blaznost kot psihiopatologičen pojav.

Dostojevskij je bil epileptik in v epilepsiji tiči vir njegove patologične osebnosti. Duševno abnormen ženij! Sinteza dveh tako ekstremnih lastnosti človeške duše je od nekdanj v najvišji meri zanimala človeško fantazijo in mogočno vplivala na nagnjenje človeka, zazreti v vsakem pojavu blaznosti odsev ženijalnosti.

Lombroso navaja v svoji znani knjigi: »Ženijalnost in blaznost« Dostojevskega kot primer človeka, pri katerem prehaja ženijalna nadarjenost v psihiopatološko razpoloženje. Pa to nazarje je nevzdržljivo. Kjerkoli se mešajo pri enem in istem človeku psihiopatologični znaki z visoko nadarjenostjo, je to le slučajna kombinacija brez notranjih vzročnih odvisnosti. Nietzschejeva paraliza ni imela ž njegovim intelektom prav tako nikakih skupnih momentov kakor Dostojevskega padavica ž njegovo ženijalnostjo. Nasprotno: Dostojevskij je bil velik vkljub svoji epilepsiji in Nietzscheja njegov intelekt ni obvaroval duševne katastrofe. Ženijalnost ne prehaja nikjer in nikoli v blaznost, kakor ni v blaznosti kot taki prav nikakega ženijalnega poleta. S tem seveda ni rečeno, da ne vpliva visok intelekt na slučajno se razvijajočo blaznost, ki je seveda tudi brez dvoma globokega pomena za barvitost in razmah prirojene ženijalnosti. Davno je že psihijatom znano, da mobilizira n. pr. inicijalna progresivna paraliza v maničnem štadiju v redkih slučajih prej neznane psihične sile, ki bi ostale sicer za vedno pokopane pod plastjo najpoprečnejše banalnosti, ni pa znan niti en slučaj, kjer bi bila ustvarila duševna obolelost iz prirojene poprečnosti ženijalen

razmah. In obratno: znani so številni primeri visoke nadarjenosti in ženijskega poleta pri istočasnem prirojenem psihopatološkem razporejenju, nihče pa ni še dokazal, da bi bila kdaj ženijskost pravi in edini vzrok resnične psihopatološke abnormnosti. O Leonardu da Vinci se pripoveduje, da so ga smatrali njegovi sodobniki radi njegovih čudastih posebnosti za patološkega človeka in o Mohamedu je znano, da je bil padavičen. Nihče pa ne bo trdil, da je bil Leonardo da Vinci do blaznosti ženijski ali pa Mohamed do mogočnih svojih sur epileptičen. Če govorim potemtakem o Dostojevskem kot psihopatološkem ženijski, ne menim, da je bil ženijski vsled epilepsije, ali pa epileptičen vsled ženijskosti, marveč izražam s tem le golo dejstvo, da je bil pri vsej svoji ženijskosti epileptik in kot tak podvržen posledicam te živčno-psihične bolezni, ki niso ostale brez vsakega vpliva na njegova nesmrtna dela.

Mogoče mi bo ta ali oni tu ugovarjal, da je epilepsija vendar le živčna in nikakor ne psihična bolezen in zato brez globočjega vpliva na duševno delovanje bolnika. To mnenje je napačno. Ne glede na to, da nastopajo pri epilepsiji perijodično najtežji pojavi blaznosti (somračna blaznost), je po znanstveni statistiki le kakih 10 % vseh epileptikov duševno normalnih. Skoro v vseh slučajih, kjer se napadi pogosto ponavljajo, se razvije prej ali slej psihična degeneracija posebne barvitosti, ki je za epilepsijo karakteristična.

Znana je globoka religioznost epileptikov in njih nagnjenost k misticizmu, njih optimizem in njih nepremagljivo zaupanje v boljšo bodočnost. Druga značilna poteza padavičnih je njih dolgovernost in nagnjenje do najneznatnejših podrobnosti v izraževanju njihovih misli in njih velika potrpežljivost in vztrajnost pri realiziranju njihovih načrtov. Kraepelin pravi o tej potezi epileptične degeneracije: »Pri pripovedovanju začnjenja epileptik s podatki, ki nimajo navidezno nikakih stikov s prvotnim prašanjem in kopiči vsepovsod toliko najneznatnejših podrobnosti, da se zdi, kakor da bi pripovedovanje sploh ne napredovalo — — —. Pri tem pa ne izgubi nikoli notranje zveze in pride prej ali slej, dasi po velikih ovinkih, vedno do cilja.«

Brez dvoma nosi način, pripovedovanja pri Dostojevskem do neke meje ta značaj in daje njegovim romanom njih tipičen kolorit.

Nadaljnji znak epileptične osebnosti je antropocentrično zoženje duševnih interesov. V osredju epileptoidnega mišljenja

stoji človek. V trajnem sanjavi razpoloženju nima epileptik smisla za zunanosti, za naravo, pokrajino, vpodabljačo umetnost itd., njegov svet leži v notranosti človeka. In ker je epileptik poleg tega religiozen mistik, je naravno, da mu je najljubši predmet samotnega razmišljanja človek v svojih najintimnejših duševnih pojavih in zgibih. Ta poteza je pri Dostojevskem kot pisatelju pač v najvišji meri izražena in zanj značilna.

Očitali so Dostojevskemu pomanjkanje vnanje harmonije njegovih kompozicij, pomanjkljivosti v izpeljavi temeljnih idej, dolgoveznost v izražanju in opisovanju, mučno ponavljanje in premlevanje sličnih situacij, pomanjkanje vsakega smisla za naravo izven človeka in pripisovali te nedostatke njegovih del neprilikam njegovega življenja. In vendar tvori ta vnanja oblika, ta razmazanost in razdrapanost kompozicije, ta neskončna dolgoveznost in podrobnost pripovedovanja z vsebino te vnanje oblike organično celoto, v kateri se zrcali ves Dostojevskij. To ni površnost, ni zavedno zanemarjanje vnanje forme, ampak globok izraz duševnega razpoloženja velikega pisatelja in je radi tega adekvatna oblika izražanja njegovih silnih idej. Njegova dela niso umetnine, ki vsebujejo velike ideje v estetični obliki, marveč ženijalne analize patologičnih ljudi, v vnanji pripovedni obliki adekvatni tem ljudem. Da je ta oblika razdrapana in dolgovezna, ni nedostatek, marveč sila njegovih romanov. Zato vpliva pisatelj z načinom svojega pripovedovanja tudi tam, kjer se razblini v v malenkostne podrobnosti. S tem ustvarja oni patologični milje in ono abnormno atmosfero, ki leži kakor omotna soparica nad njegovimi deli. Dostojevskij ne podaja patologičnih subjektov kakor objektiven opazovavec in umetnik v prijetno zaokroženi, estetično zadovoljujoči vnanji obliki, on ne vodi čitatelja v gledišče kakor Tolstoj, on ne popisuje in ne pripoveduje, vse to opravijo njegovi junaki. Njegova moč leži v načinu, kako omami čitatelja z ono težko atmosfero, še predno se razvije dejanje do prvih zapletljajev, daleč še pred katastrofo, in to ne v najmanjši meri z načinom pripovedovanja.

Na koga ni vplival z vso silo milje, v katerem se giblje Razkolnikov pred umorom in po umoru, ona težka vznemirjajoča in obenem omamljajoča atmosfera peterburškega poletja, in ta opojna atmosfera ne diha le iz vsebine in iz socialnega miljeja romana, ampak v nič manjši meri iz načina, kako se razvijajo posamezne slike pred nami in kako se vrsti slika za sliko. Že

v celotni kompoziciji in v podrobnem pripovedovanju, že v načinu tega pripovedovanja leži nekaj težko opojnega, mučnega, ki tišči kakor mrak na dušo čitatelja vse od početka pa do zadnje vrstice romana. Stil Dostojevskega je neposreden izraz njegove osebnosti, ker izvira iz istega duševnega razpoloženja, kakor vsebina te vnanje oblike: neusmiljena analiza bolnih src in duš.

Dejal sem, da je slikal Dostojevskij v svojih velikih romanih pretežno patologične tipe. Njegovi junaki so psihopatologični, pol blazni, histerični, degenerirani, od fiksnih idej obsedeni, bolnim fantazijam in pervérznim nagonom vdani, amoralni in asocijalni, infantilni subjekti, psihopati, epileptiki, alkoholiki, hipohondriki in neurasteniki, shizofreniki in heboidi, z eno besedo ona nepregledna mnogoličnost abnormnih eksistenc, ki se gibljejo tik roba izražene blaznosti.

Pred vsem velja to za njegove »Bese«. Vse glavne osebe te veličastne slike ruske družbe iz druge polovice preteklega stoletja so skozi in skozi abnormne, psihopatologične individualitete in zato nikakor ne tipične za »rusko dušo«. Kar nam podaja pisatelj v Besih, ni pristno rusko nihilistično gibanje onega časa, ampak le bolna kopija tega gibanja po bolnih, duševno manj vrednih, psihopatoloških činiteljih. Vsak velik preobrat, vsaka revolucija, vsaka nova na videz ali v resnici bleščeča ideja mobilizira nebroj psihopatov, ki stopajo kričavo iz svoje brezpomembnosti v ospredje. Kar jih vabi, ni notranja vrednost nove ideje, ampak njena paradoksnost. Newton, John Locke, David Hume, Spinoza, Leibnitz, Kant in drugi s svojimi globokimi, pa suhoparnimi idejami niso nikoli prijali senzacij žejnim psihopatom, zato pa v tem višji meri Nietzsche, Weininger etc. Ideje, ki so rodile ruski nihilizem, niso bile iste, ki jih zastopa moralno defektni in samoljubni Pjotr Verhovenskij, ki je sin patologično abuličnega, sterilno čenčavega očeta, in vzroki, ki so vodili do sedanjega družabnega preobrata v Rusiji, niso bile ideje, ki jih propagira psihopat Trockij. Pa je že taka usoda človeštva, da dobe v najusodnejših momentih njegovega razvoja v roke vajeti moralno defektni, afektivno labilni, intelektualno nedisciplinirani, samoljubni, vse prej ko produktivni, razdirajoči elementi, kojih življenje poteka sicer v mirnih časih v brezdelju in praznem, fantastičnem besedičenju. Človeška narava je taka, da ji imponira vse, kar gre nad poprečnost in naj se giblje ta že v smislu resničnega napredka ali pa v smislu degenerativne pseudoevolucije.

Tipi, ki jih slika Dostojevskij v svojih Besih, so take eksistence. Mogoče jih je v ruskem narodu v določenih slojih več ko v zapadnih državah Evrope, vsekakor pa niso tipične za ruski narod. In če je izražena v resnici „velika ruska duša“ v tipih, kakor ga je plastično očrtal Dostojevskij v Kirilovu, potem je nada, da bo ta ruska duša oplodila človeštvo z izveličavno idejo, strašna prevara in zmota. Sila ruskega naroda leži vse kje drugje, ko pa v njegovih abnormnih individualnih eksistencah in če naj res igra kdaj odločilno vlogo v duševnem razvoju človeštva, potem jo bo doigral ne vsled, marveč vkljub tem psihopatologičnim individualitetam.

Nedosežna velikost duha Dostojevskega leži v njegovi nedosegljivi intuitivni zmožnosti uživljati se v nepregledne prepade človeške duše in ustvarjati iz sebe žive tipe perverznih eksistenc. Kakor vsem globokim in čutečim miselcem mu je bil pred vsem človek v svoji duševni bedi in zmoti objekt najresnejšega razmotrivanja in najživejšega sočutja. Sam žrtev neuro-psihične bolezni, ki ga je ob času težkih depresij privedla tik roba blaznosti, v najžalostnejših socialnih razmerah živeč, od lastne države preganjan in slednjič prisiljen iskati si v inozemstvu zavetja, je nosil kakor svetnik mučenik svojega življenja breme tiho in vdano z ono neomahljivo vero v boljšo osebno bodočnost, ki je značilna za „sveto bolezen“.

Značaji in osebnosti, ki jih je ustvarila ženijalnost Dostojevskega, so neprecenljiv zaklad psihopatološko-karakterijološke literature, vseskozi mojstrsko očrtani tipi, kakor jih ne premore vsa svetovna literatura. In vendar je tudi ta veliki mojster zašel vsakokrat v svet nerealnih fantazij, kadar je namenoma poskušal slikati blaznega človeka. Kakor so mojstrsko pogojeni Kirilov, Lebjadkin, oba Verhovenska in Šatov, emancipirana studentka in nihilistka gospodična Virginskaja iz Petrograda in histerična Lizaveta Nikolajevna, tako sta povsem nerealna in psihijatrično nemogoča psihotična Marja Timofejevna in polblazni Nikolaj Stavrogin. Tip Nikolaja in blaznost Marje eksistira tako malo v psihopatološkem svetu kakor blaznost Hamletova, paraliza Ibsenovega Ozvalda ali pa psihoza Župančičevega „Starega Kiša“, da omenim le te tri primere. Vse te blaznostne forme so produkt fantazije dotičnega pisatelja, porojene iz napačnega mnenja, da niso psihoze nič drugega ko paralogični psihični pojavi, da zado-
stuje za označenje psihotičnega duševnega stanja potemtakem že

gola ugotovitev paralogičnih asociacij idej. Gotovo so paralogije važen simptom pri nekih vrstah blaznosti, pri paranojičnih in paranooidnih psihozah, pa te paralogije niso slučajne, pri različnih ljudeh različne, ampak se razvijajo po določenih zakonih in skoro pri vseh ljudeh enako. Te zakone je treba poznati, sicer zapadeš pri ustvarjanju blaznostnih tipov fantastičnim samovoljnostim brez realne podlage. Blazen človek, ki smatra mačko za svojega otroka in to svojo vero sam pred seboj logično in psihologično motivira, kakor dela to stari Kiš, je umetniški, ne pa psihijatriški tip. Takih form ne pozna psihijatrija, kakor ne pozna kemija spojine H_2 O_3 . Isto velja o Ozvaldovi paralizi in o blaznosti Marje Timofejevne. Da bi parolitik apoplektično v trenutku poblašnel in vrhu tega ta trenotek instinktivno slutil, je nekaj, česar znanost ne pozna.

Bolj ko se seveda umetnik nepsihijater pri slikanju kakega blaznostnega tipa spušča v detajle, tembolj zgublja realna tla pod seboj in produkt njegove fantazije se vedno bolj oddaljuje od dejanske istinitosti. Taki detajlirani, pa stvarno popolnoma zgrešeni tipi nimajo končno tudi nikakršne umetniške vrednosti več in to iz enostavnega vzroka, ker niso resnični. Ta očitek zadene tudi Dostojevskega, v kolikor se tiče njegove Marje Timofejevne in deloma njegovega Stavrogina.

Nikolaj Vsevolodovič ni ne tip „ruske duše“, ne realen tip blaznega človeka in to je pisatelj sam čutil, ko je skončal svoj roman z opazko, da so zdravniki po odprtju trupla samomorilca zanikali, da bi se mu bilo zmešalo. Kjer je pa Dostojevskij risal istinite tipe, tam jih ni označil za polblazne psihopate, ampak jih podal čitatelju kot varijeteto človeške individualnosti, kakor jih je opazoval v resničnem življenju ali jih pa zaslutil v svoji ženijalni, pa istočasno bolni duši. Ko bi ne bil Dostojevskij v globočini svojega žitja psihopatologična osebnost, bi ne bil mogel ustvarjati svojih tako globoko zamišljenih in tako ženijalno očrtanih ljudi, da se pa to njegovo psihopatološko razpoloženje tudi v najkritičnejših momentih ni stopnjevalo do izražene blaznosti, je dokaz dejstvo, da ni ustvaril v vseh svojih delih, in tudi v „Besih“ ne, resnično blaznega tipa.

Blazen človek po mojem mnenju sploh ne more biti objekt umetnosti, ker mu nedostaja moralne odgovornosti in družabne razsodnosti, torej onih dveh momentov, ki tvorita bistvo človeške narave in brez katerih preneha biti človek socialno bitje, zmožno

notranjih, zavednih in zato dramatskih konfliktov. Duševno mrtev človek enači v tem oziru moralno popolnemu, nezmotljivemu in negrešnemu bitju, ki vsled svoje moralne popolnosti ne more podleči notranjim konfliktom. Kjerkoli tvori blazen človek objekt umetnosti, ga tvori vedno in edino le z ozirom na svojo predpsihotično osebnost in z ozirom na moralne konflikte, ki so vodili do duševne katastrofe. Zato ne vpliva Župančičev »Stari Kiš« na čitatelja zaradi svoje blaznosti, marveč zaradi onih vzročnih momentov, ki so vodili do nje in ki trepečejo v njej še dalje. Zato greši igralec, ki predstavlja Ozvalda v »Strahovih« že v prvi sceni igre kot duševno invalidnega človeka, proti pisateljevim intencijam, ker pozabi, da služi blaznost umetniku le kot katastrofa in da mu ni do tega, ali je znanstveno pravilno slikana ali ne. Resnično blazen, a pri tem moralnih konfliktov zmožen človek je pa *contradictio in adjecto* in to je Ibsenov Ozvald, kakor se je predstavljal letos v Ljubljani. Ko bi bil stopnjeval Dostojevskij svojega Razkolnikova do popolnega psihotika, kakršnega so videli nekateri psihijatri v tem tipu, bi si bil a priori vzel možnost popisa one grandiozne moralne razdvojenosti njegove duše po zločinu in njegovo nesmrtno delo bi bilo ostalo mrtev torzo. Velikost in sila ljudi Dostojevskega tiči ravno v tem, da se gibljejo sicer tik roba blaznosti, vendar pa še v onih mejah, ki dopuščajo zavedne duševne konflikte, vsled katerih vplivajo na čitatelja kot moralno razsodna in za svoja dejanja moralno odgovorna bitja. O Marji Timofejevni se to ne more trditi, zato nas pušča ta osebnost povsem mrzle in Nikolaj Vsevolodovič vpliva na našo čustvenost le v toliko, v kolikor dvomimo o resničnosti njegove blaznosti.

- Trditev, da so Dostojevskega tipi najpristnejše rusovstvo, je identična s trditvijo, da je bistvo ruske duše usodepolna psihopatološka degeneracija, ki mora po naravnih zakonih preiti prej ali slej v vsesplošno blaznost. To se pa po mojem mnenju o ruskem narodu po vsem njegovem zgodovinskem razvoju dotedaj še ne more trditi.

—X—